

Hroch, Jaroslav

Hans-Georg Gadamer, nacionální socialismus a paměť doby

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. B, Řada filozofická. 2008, vol. 57, iss. B55, pp. [21]-30

ISBN 978-80-210-4685-6

ISSN 0231-7664

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/107359>

Access Date: 16. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAROSLAV HROCH

HANS-GEORG GADAMER, NACIONALNÍ SOCIALISMUS A PAMĚŤ DOBY*

Jestliže bychom chtěli hlubším způsobem postihnout, jak se vyrovnával s ideovými a politickými vlivy německého nacismu nejvýznamnější představitel filozofické hermeneutiky 20. století Hans-Georg Gadamer, je třeba se nejdříve na začátku zamyslet nad základními společenskými, ale i individuálními a rodinnými vlivy, které poznamenaly jeho životní dráhu. H.-G. Gadamer se narodil 11. února 1900 v Marburku v rodině významného vědce, profesora chemie Johannea Gadamera. Svou nacionalistickou a konzervativní ideovou orientací se Gadamerova rodina nikterak nevymykala z celkového životního stylu, kulturních zájmů a politických názorů německých středních vrstev. Jak Gadamer vzpomíná ve svých pamětech *Philosophische Lehrjahre* (což je možné s určitou licencí přeložit jako *Filozofická léta učednická*), byly to vlivy krásné literatury (W. Shakespeare, F. M. Dostojevskij) a zvláště některých knižních prací orientovaných na filozoficky zaměřenou kulturní kritiku (například *Úvahy nepolitického člověka* od Thomase Manna), které jej dovedly k demokraticko-republikánským a liberálním idejím. Četba Thomase Manna zřejmě přispěla ke Gadamerovu pozdějšímu zásadnímu nesouhlasu s nacismem a také mu již v mládí pomohla překonat konvenční předsudky a vyhraněný nacionalistický konzervativismus školní a rodinné výchovy, zdůrazňující především „prušáckou zdatnost, výkonnost a disciplínu“.¹

Gadamer začíná svá studia na univerzitě v Marburku v roce 1918, v roce konečné porážky ústředních mocností – vilémovského Německa a Rakouska-Uherska. Je nepochybné, že na jeho politické názory a celkovou životní dráhu měly silný vliv také události první světové války a pochopitelně i pozdější společenskopolitická, ideová a kulturní situace poraženého Německa. V důsledku první světové války, kdy právě věda a technika byly zneužity k masovému zabíjení, se zcela zhroutily představy velké části předválečné německé inteligence o možnosti

* Text byl přednesen na FF MU v Brně při příležitosti Dne filozofie UNESCO 15. 11. 2007.

¹ H.-G. Gadamer: *Philosophische Lehrjahre. Eine Rückschau*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1977, s. 11.

neustálého ekonomického a kulturního pokroku zabezpečeného výsledky vědy a techniky.

V oblasti filozofické se tyto změny společenského vědomí začínaly projevat výrazným odvratem od marburské školy novokantovství a jejího transcendentálního idealismu, který proces poznání zakládal na obecně platných principech a apriorních logických formách a zároveň se vyznačoval neotřesitelnou důvěrou ve vědu. V důsledku tohoto vývoje byl pak umožněn (asi od 20. let) pozdější velký ideový vliv německého existencialismu, zvláště v podobě Heideggerovy fundamentální ontologie.

S Heideggerovou filozofií se Gadamer seznámil během svých studií na marburské univerzitě v první polovině 20. let; značný vliv tam na něho měli znalec dějin antické filozofie Paul Friedländer, teolog Rudolf Bultmann a historik umění Richard Hamann. Podle Gadamera Hamann „miloval všechno, co mohlo pohoršit a šokovat ospalé měšťáctví“,² byl mu proto blízký i marxismus. Složitě úsilí vyrovnat se s pocity krize základních mravních a duchovních hodnot, jakož i s vizemi destrukce, respektive *deformace* životní skutečnosti, vedlo tehdy v Německu ve sféře umění k obnovenému zájmu o expresionismus, ale také o F. M. Dostojevského. Právě Dostojevskij velmi zaujal H.-G. Gadamera na počátku jeho studií na univerzitě v Marburku. Podle mého názoru je možné, že četba Dostojevského románů nepřímo ovlivnila pozdější Gadamerovu *dialogickou* koncepci pravdy. V románech Dostojevského, jak ukázal literární vědec a filozof Michail Bachtin, se totiž projevuje nový typ polyfonního uměleckého myšlení: Dostojevského umělecké myšlení bylo schopno postihnout všestrannost a složitost lidského vědomí, mnohotvárnost psychického a duchovního života člověka a zvláště *dialogickou* sféru jeho existence.³

Je zajímavé, že všestranná analýza sókratovsko-platónského dialogu a Platónovy dialektiky byla hlavním tématem Gadamerovy habilitační práce *Platons dialektische Ethik*, kterou obhájil v roce 1928 a vydal v roce 1931, tedy necelé dva roky před nástupem nacistů k moci. Gadamer se v ní pokusil o postižení základních strukturních a *dynamických* prvků Platónovy dialektiky. Její výchozí princip nachází ve *filozofickém tazání*, které jednoznačně preferuje otázku před odpovědí. Vůdčím motivem svébytné dialektiky otázky a odpovědi v sókratovsko-platónském dialogu je především úsilí o dorozumění mezi partnery rozhovoru, v němž se lidské poznání zakládá na „neohraničitelné připravenosti pro ospravedlnění a odůvodnění všeho řečeného“.⁴ Protikladná stanoviska jednotlivých mluvčích tak mají především rozvíjet a umožňovat proces hledání pravdy, který vede k porozumění a smíření mezi partnery dialogu. V sókratovsko-platónském pojetí pravdy nejde proto o vědění, které jeden má a druhý nemá, nýbrž o takové vědění, které je třeba stále hledat. Zjednodušeně řečeno: Dědictvím sókratovsko-

² *Tamtéž*, s. 15.

³ Srov. M. M. Bachtin: *Dostojevskij umělec. K poetice prózy*, Praha: Lidové nakladatelství 1971, s. 149, s. 359–360.

⁴ H.-G. Gadamer: *Platons dialektische Ethik*, Hamburg: Felix Meiner 1983, s. 40.

platónského dialogu je poznatek, že **nikdo nemá patent na pravdu**. Platón zároveň pojímal lidské bytí především z hlediska jeho neustálého směřování k nedosažitelné ideji, tj. k dobru, a došel tak vlastně k pojetí člověka jako bytosti, která překračuje sebe samu.⁵ Z práce *Platons dialektische Ethik* je zřejmé, že Gadamer na přelomu 20. a 30. let viděl v antické tradici dialogu a v demokratické tradici antické *polis* inspiraci pro posílení a renesanci demokratického politického myšlení a jeden z významných podnětů pro překonání jak krize teorie poznání, tak i krize evropské kultury vůbec.

Po své habilitaci byl Gadamer prakticky až do roku 1938 bez stálého profesorského místa. Podle možností suploval za nemocné vysokoškolské učitele, ovšem příjmy dostával pouze v době své aktivní učitelské činnosti. Charakteristicky nazývá toto období 1928–1938 *Niemandsjahre*.⁶

Vzhledem k Hitlerovu nástupu k moci v roce 1933 je třeba si položit otázku, jak se Gadamer vyrovnával s nacistickým režimem. Zatímco spolupráce Martina Heideggera s nacistickým režimem je dobře historicky doložena, dokladů o nějaké spolupráci u Hanse-Georga Gadamera existuje minimálně. Gadamer podepsal tzv. *Deklaraci univerzitních učitelů pro Adolfa Hitlera a nacionálně socialistický stát*. Avšak toto prohlášení po veřejném shromáždění na univerzitě v Marburku podepsali i někteří jeho židovští kolegové, nebo i ti, kteří se později zúčastnili podzemního odboje proti Hitlerovi, například profesor románských jazyků Werner Krauss. Pokud by Gadamer toto prohlášení nepodepsal, musel by odejít do emigrace.⁷ Vzhledem ke svému věku nebyl ještě tak respektovanou a světově známou filozofickou osobností, jako byli například Karl Jaspers nebo Max Horkheimer, takže v emigraci by neměl žádné vyhlídky na finanční zajištění své rodiny. Na druhé straně je však třeba zdůraznit, že po nástupu Hitlera k moci Gadamer odmítl vstoupit nejen do NSDAP, ale i do tzv. Dozentbundu, spolku nacisticky orientovaných německých vysokoškolských docentů. Členství v Dozentbundu by mu přitom bez problémů umožnilo získání místa univerzitního profesora.

Celkově je zřejmé, jak to dokládá interview s Dörte von Westernhagen⁸ a hlavně mnoho důležitých faktů uvedených v knize Jeana Grondina *H.-G. Gadamer: Eine Biographie* (Tübingen: J. C. B. Mohr 1999), že Gadamer ve své veřejné, respektive filozofické a vědecké činnosti nikdy nebyl ideologickou oporou nacionálního socialismu.

Do roku 1932 je – spolu se svým přátelským okruhem liberálních intelektuálů v Marburku – přesvědčen, že Hitler a celá nacistická strana nemají na to, aby moh-

⁵ *Tamtéž*, s. 4. K tomu srov. H.-G. Gadamer: *Idea dobra mezi Platónem a Aristotelem*, Praha: Oikúmené 1994, s. 113.

⁶ H.-G. Gadamer: *Philosophische Lehrjahre. Eine Rückschau*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1977, s. 30–59.

⁷ K tomu srov. *Gadamer in Conversation. Reflections and Commentary*, edited and translated by R. E. Palmer, New Haven and London: Yale University Press 2001, s. 123.

⁸ Srov. *tamtéž*, s. 115–130.

li dosáhnout výraznějšího úspěchu ve volbách a zásadně ovlivnit německý národ. Gadamerovi nejbližší přátelé a nejoblíbenější učitelé v Marburku byli židovského původu a Gadamer činil všechno k tomu, aby jim po nástupu Hitlera mohl pomoci a udržoval s nimi korespondenci po jejich emigraci z Německa. Jedná se např. o Karla Löwitha nebo o Ericha Franka, kterého po nějakou dobu ukrýval ve svém domě v Marburku.⁹ V těžké životní situaci člověka žijícího v nacistickém policejním státě, bezohledně vykonávajícím brutální represi, musel Gadamer zvažovat dilema: Jak čestně obstát bez veřejného vyhlášení svého odporu vůči nacismu, věnovat se filozofické práci, a přitom neztratit důvěru židovských kolegů a přátel z akademické obce? Proto volí kompromis. Na podzim roku 1936 se účastní několik týdnů kursu v tzv. *Gemeinschaftslageru* ve Weichselmünde u Gdaňska, který zorganizovalo ministerstvo vědy pro ty, kdož nebyli členy NSDAP; účast v něm byla podmínkou získání stálého místa vysokoškolského učitele. To umožnilo, aby byl Gadamer v roce 1938 jmenován řádným profesorem na univerzitě v Lipsku. Je zajímavé, že vedení lipské univerzity – aniž by to ovšem veřejně proklamovalo – vybralo H.-G. Gadamera také z toho důvodu, že nebyl členem NSDAP: dalo mu přednost před dalšími dvěma kandidáty, kteří byli přesvědčenými nacisty.

Po nástupu na univerzitu v Lipsku v roce 1938 přednesl Gadamer inaugurační profesorskou přednášku *Hegel a dějinný duch* („Hegel und der geschichtliche Geist“). Celý charakter této přednášky byl v zásadním rozporu s nacistickou ideologií. Pokud jde o její základní duchovní zdroje, mohli bychom zjednodušeně říci, že se v ní projevilo Gadamerovo úsilí o sepětí humanistického odkazu německé klasické filozofie, křesťansky orientované filozofie života a teorie Martina Bubera o významu dialogu pro vnitřní vyžívání osobnosti. Je důležité, že se přednáška ve velké míře orientovala na Hegelovy teologické spisy z mládí (*Hegels theologische Jugendschriften*). Svému výkladu Hegelovy koncepce objektivního a absolutního ducha se Gadamer pokusil poskytnout hlubší dějinnou dimenzi, a to prostřednictvím křesťanské tradice. V Gadamerově interpretaci je proto objektivní duch i duch absolutní odvozen z křesťanského pojmu ducha svatého. Podle Gadamera mladý Hegel ukázal, že dialektická mnohotvárnost životní skutečnosti může být nejlépe postižena v „duchu lásky a smíření“ prostřednictvím „pohybu ducha k sobě samému“, který tak získává svou plnost a dějinnou konkrétnost.¹⁰

Tato přednáška z roku 1938 ukazuje, že Gadamer ve své interpretaci Hegeleva pojetí ducha jakožto ducha lásky a smíření, který může překonat odcizující charakter společenské životní skutečnosti, nachází inspirativní podněty pro své pozdější poválečné společenskopolitické a ideové koncepce. Tyto koncepce

⁹ *Tamtéž*, s. 26.

¹⁰ H.-G. Gadamer: *Hegel und der geschichtliche Geist*, in týž: *Kleine Schriften III. Idee und Sprache. Platon Husserl Heidegger*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1972, s. 118–128, citované místo s. 127. K Hegelovým teologickým spisům z mládí srov. J. Patočka: *Hegelův filosofický a estetický vývoj*, in G. W. F. Hegel: *Estetika 1*, přel. J. Patočka, Praha: Odeon 1966, s. 9–56, zvláště s. 16–29.

právě v souvislosti s programem denacifikace německého národa kladly důraz především na moment solidarity a vzájemného porozumění mezi lidmi. V této souvislosti připomínám, že také v další, vrcholné etapě své filozofické dráhy – jak například ukazuje jeho studie *Hegelova filozofie a její působení* („Hegels Philosophie und ihre Nachwirkungen“) z roku 1975 – viděl Gadamer v pojmu smíření nejen významný moment vzájemných lidských vztahů, nýbrž i základní princip Hegelovy dialektiky: „Toto tajemství smíření je tajemstvím Hegelovy dialektiky. Nazývá se: syntéza.“¹¹

V tzv. *Hegels theologische Jugendschriften* čteme: „V lásce máme teprve plnou zkušenost, že žijeme nikoliv v sobě a v izolaci, nýbrž mimo sebe právě tak jako v sobě a mimo sebe. Láska je zázrak, který (zprvu) nedovedeme pochopit: objekt není pouhý objekt, ten, koho milujeme, je sice ne-já, ale vidíme v něm jen sebe, je spojen, sjednocen s naší podstatou, není proti nám.“¹² Je zřejmé, že v Hegelových raných spisech hledal Gadamer zároveň smysluplnou alternativu k mechanistickému pojetí racionality, která chápe poznávanou životní realitu ve smyslu ovladatelných, exploatovatelných a manipulovatelných předmětů. Šlo mu o vytvoření takové gnozeologické koncepce, která by – na rozdíl od abstraktního spekulativního rozumu, tzv. *rozvažování* („Verstand“) – pojímala tyto předměty v jejich konkrétnosti a *živoucnosti* („Lebendigkeit“), tj. v bytostném spojení a sjednocení s poznávajícím subjektem.

V této souvislosti nepřekvapuje Gadamerův názor, že mladý Hegel chápal pojem lásky jako něco analogického s pojmem rozumu. Je totiž zřejmé, že v Hegelově pojetí lásky jako překonání odcizenosti předmětu Gadamer nalézal inspirativní podněty i pro svou pozdější koncepci *hermeneutické racionality* ve smyslu komunikativní sounáležitosti a mezilidské solidarity, které umožňují sjednocení praxe a teorie, gnozeologické a etické dimenze lidské životní skutečnosti. Přitom – a to mluví samo za sebe – využil v době stále krutější represe německého židovského obyvatelstva podnětů judaistického filosofa Martina Bubera. Opřel se o jeho tezi, že pouze dialog mezi *Já* a *Ty* může překonat odcizení a prohloubit vnitřní duchovní vyzrávání a mravní charakter člověka. Zároveň Gadamer zdůraznil Hegelovu myšlenku, že základním cílem a imanentním účelem dějin je uskutečnění svobody, která je také nejvyšším principem rozumu. Hegelův dějinný duch je tedy podle Gadamera určen svou schopností překonat odcizení a charakterizován svobodným směřováním k budoucnosti.¹³

Na univerzitě v Lipsku se Gadamer v souvislosti se svým jmenováním profesorem stal také vedoucím katedry filozofie. Nabídka na spolupráci na nacistic-

¹¹ H.-G. Gadamer: *Hegels Philosophie und ihre Nachwirkungen*, in též: *Vernunft im Zeitalter der Wissenschaft*. Frankfurt am Main: Suhrkamp 1976, s. 49.

¹² Srov. H. Nohl: *Hegels theologische Jugendschriften*, Tübingen 1907, s. 377. Citováno dle parafráze J. Patočky v jeho doslovu nazvaném *Hegelův filosofický a estetický vývoj*, in G. W. F. Hegel: *Estetika* 1, přel. J. Patočka, Praha: Odeon 1966, s. 19.

¹³ H.-G. Gadamer: *Hegel und der geschichtliche Geist*, in též: *Kleine Schriften III. Idee und Sprache. Platon Husserl Heidegger*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1972, s. 118–128, zvláště s. 124–127.

ky orientovaných projektech mohl pak odmítat s omluvou, že jeho akademické a úřední povinnosti mu neumožňují žádný volný čas na tyto projekty. Zúčastnil se jedině projektu *Válečné nasazení duchovních věd* („Der Kriegseinsatz der Geisteswissenschaften“), který však vznikl z iniciativy učitelů humanitních a sociálních věd, pokoušejících se získat finanční prostředky pro humanitní vědy, jejichž finanční podpora byla nesrovnatelně nízká ve srovnání s vědami přírodními a technickými. (Je zajímavé, že projekt *Válečné nasazení duchovních věd* podpořil legendární šéf německé tajné služby Abwehru do roku 1944, admirál Wilhelm Canaris, kterého nechal Hitler popraviti těsně před koncem druhé světové války.) Mnoho mladých filologů bylo školeno na tlumočníky do různých evropských a asijských jazyků. Členové velkých překladatelských skupin překládali díla antických klasiků do němčiny. Překlady byly sice posílány německým vojákům na frontu, ale je jisté sporné, zda jejich četba významně zvýšila bojovou odhodlanost německého wehrmachtu. Rozhodně však překladatelská edice *Nový obraz antiky* („Das neue Bild der Antike“, Leipzig 1942) neobsahovala žádná díla hlásající nacistickou ideologii; svazky z této edice děl antické literatury a filozofie vycházejí v Německu dodnes, a to bez jakýchkoliv úprav. V každém případě tato ediční akce „zachránila životy mnoha mladých nadějných učitelů a vědců v humanitních a sociálních vědách“, kteří po válce mohli pokračovat v plodné vědecké a vysokoškolské životní dráze.¹⁴

Jako spolupráce s nacisty by mohla být vykládána Gadamerova přednáška z roku 1942 *Lid a dějiny v Herderově myšlení* („Volk und Geschichte im Denken Herders“) pro zajaté francouzské důstojníky. Jenže právě v této přednášce, pronesené samozřejmě francouzsky, učinil Gadamer klasickou poznámku: „Impérium, které se rozroste přes určitou míru, je v blízkosti svého konce.“¹⁵ Francouzští důstojníci se na sebe významně podívali a dobře pochopili smysl tohoto výroku, zatímco se dohlížející nacističtí funkcionáři smáli vtipné poznámce, kterou je ani nenapadlo vztahovat na Hitlerovo Německo.

Z hlediska situace intelektuála žijícího v nacistickém Německu je třeba se zamyslet nad Gadamerovou celkovou osobní strategií. Jeho pozice vedoucího katedry byla jistě velmi obtížná, musel odolávat různým tlakům a žádostem o filozofickou propagaci nacismu. Samozřejmě, měl i některé nacisty na své katedře. Respektoval jejich odborné kvality, avšak zásadně se s nimi odmítal bavit o politických otázkách. Je zajímavé, že se mu na univerzitě v Lipsku vcelku úspěšně dařilo dosahovat různých kompromisů se členy NSDAP, zastávajícími často vysoké akademické funkce. Měl však velké problémy s některými fanatickými studenty a především s mladými, začínajícími učiteli a asistenty, i když někteří přímo nebyli členy NSDAP. Právě oni přicházeli za Gadamerem s velmi radikálními návrhy v duchu tzv. nové, nacistické epochy. Chtěli například zavést do filozofické výuky povinný seminář na téma: „Jak židé zkazili evropskou filo-

¹⁴ K tomu srov. *Gadamer in Conversation. Reflections and Commentary*, edited and translated by R. E. Palmer, New Haven and London: Yale University Press 2001, s. 128–129.

¹⁵ *Tamtéž*, s. 20.

zofii“, jen s velkým úsilím jim byl tento „vysoce progresivní“ nápad rozmluven. Několikrát byl Gadamer udán na gestapu, avšak tehdejší rektor univerzity, klasický filolog Helmut Berve, sice dlouholetý člen NSDAP, avšak spíše německý nacionalista ve stylu 19. století než přesvědčený fanatický nacista, zasáhl v jeho prospěch. Šlo například o událost při suplování výuky logiky, kdy Gadamer jako výchozí premisu úsudku uvedl výrok „Všichni osli jsou hnědí“.¹⁶

I když nacionální socialisté neusilovali o přímé zasahování do výuky, bylo třeba se mít na pozoru. Stalo se, že Gadamerova pomocná vědecká síla, studentka Káta Lekebuschová, byla tak neopatrná, že někdy koncem roku 1944 řekla před svou spolužačkou na univerzitě, že by byla ráda, kdyby někdo zastřelil vůdce Německé říše. Bylo to již po nezdařeném atentátu na Hitlera 20. července 1944. Studentka byla ovšem zatčena a uvězněna; před transportem do koncentračního tábora, ne-li před odsouzením k trestu smrti, ji zachránil rychlý postup spojeneckých vojsk.¹⁷

Gadamerovy osobní postoje vůči nacistickému režimu je třeba vidět v souvislosti s podstatnými rysy jeho pedagogického a vědeckého působení na univerzitě v Lipsku za druhé světové války. H.-G. Gadamer tehdy především usiloval o to, aby svým studentům zprostředkoval humanistický odkaz evropské filozofické tradice, vycházející zvláště z filozofie období antiky. Zároveň kladl důraz na sepětí filozofie s uměním a literaturou, zejména s poezií. Velký význam proto měly Gadamerovy semináře věnované rozboru básnických děl R. M. Rilka a F. Hölderlina. Tyto semináře byly podle Gadamerova názoru svérázným projevem „akademické rezistence“ během nadvlády nacismu.

Na podkladě diskusí v Gadamerově semináři o antické kultuře a filozofii vznikl také Gadamerův esej *Hölderlin a antika* („Hölderlin und die Antike“), vydaný poprvé v roce 1943. Ve svých výkladech Hölderlina byl Gadamer do jisté míry ovlivněn Martinem Heideggerem, avšak zároveň usiloval o to, aby poskytl Heideggerovým esoterickým a abstraktním úvahám o básníkovi „touze po bytí“ relativně konkrétnější obsah a aktuálnější ideové vyznění. Je třeba říci, že v zásadních ideových východiscích Gadamerovy interpretace romantického básníka Hölderlina se projevuje výrazný rozdíl od tehdejšího oficiálně prosazovaného pojetí básníka uměleckého a filozofického vývoje jakožto přechodu od antického univerzalizmu k německému nacionalismu. Taková koncepce byla například charakteristická pro hölderlinovské studie Alfreda Bäumlera, který již ve třicátých letech usiloval o zapojení německé filozofie života do služeb nacistické ideologie, například v knize z roku 1937 *Hellas und Germanien*. Německý nacismus svým regresem k barbarským momentům německé pohanské mytologie představoval po stránce nábožensko-ideové vlastně přímou negaci křesťanské tradice.

¹⁶ H.-G. Gadamer: *Philosophische Lehrjahre. Eine Rückschau*, Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann 1977, s. 117.

¹⁷ Srov. *Gadamer in Conversation. Reflections and Commentary*, edited and translated by R. E. Palmer, New Haven and London: Yale University Press 2001, s. 23.

Právě v tomto historicko-politickém kontextu usiluje Gadamer v eseji *Hölderlin und die Antike* (1943) poukázat na význam křesťanství jakožto nositele dějinného odkazu antické kultury. Na druhé straně však – na rozdíl od pokusů interpretovat pozdního Hölderlina jako básníka, který se jednoznačně odvrátil od antiky ve prospěch křesťanství – vidí Gadamer podstatu jeho poetické imaginace v úsilí „o překonání rozporu mezi světskými bohy antického Řecka a nesvětskou niterností Západu“.¹⁸ V další přednášce *Hölderlin und das Zukünftige* (1943) spatřuje – ve své snaze o duchovní a kulturní syntézu tradice antiky a křesťanství – nejpodstatnější charakteristický rys Hölderlinovy poezie v nostalgické touze po návratu antických bohů. Podle této Gadamerovy heideggerovsky orientované interpretace je tato nostalgická touha výrazem zármutku romantického básníka nad tím, že „bezbožnou dobu“ charakterizuje „ztráta smyslu pro pospolitou čest“.¹⁹ Gadamer tak v mnohém předjímá pozdější názor Jana Patočky o celkovém filozofickém významu poezie F. Hölderlina a jejím vztahu k antice.²⁰

Hölderlinova vize budoucnosti, v níž mají být uskutečněny ideály svobody a bratrství, je v Gadamerově výkladu výrazem úsilí o překonání dialektického protikladu mezi lidským a božským, mezi ztrátou bohů a touhou po jejich opětném návratu. Evidentní sepětí Friedricha Hölderlina s antickou kulturou dokládá po stránce formální – jak Gadamer ukazuje – již ta skutečnost, že hymny antického básníka Pindara jsou „podstatným předpokladem pozdních hymnických básní Hölderlinových“.²¹

Hölderlinův stesk, spojený s tužbou po dávném Řecku a opěvující ztracené bohy, nese v sobě podle Gadamera básnický proměněný smysl. Gadamer přitom v nepřímé polemice s nacistickou ideologií uvádí, že „ustanovená přítomnost božských sil“, která představuje vlastní zkušenost tzv. „živoucnosti“ („Lebendigkeit“) života, je stavěna proti „modernímu životu šneků“. Ten je založen na „pořádku, jistotě a obezřelosti“.²² Proti regresivním tendencím k barbarským momentům germánské pohanské mytologie, která by měla představovat svéráznou ideovou apologetiku brutality a destruktivnosti nacismu, zdůrazňuje Gadamer svébytné sepětí antických a křesťanských prvků Hölderlinova poeticko-filozofického myšlení. V tomto kontextu pak poukazuje na skutečnost, že Hölderlin vidí příslib a záruku smíru mezi Bohem a člověkem právě v osobnosti Kristově a v jeho evangelijním zvěstování, jež je schopno díky účinnosti a působivosti

18 H.-G. Gadamer: *Hölderlin und die Antike*, in týž: *Kleine Schriften II. Interpretationen*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1972, s. 38.

19 H.-G. Gadamer: *Hölderlin und das Zukünftige*, in týž: *Kleine Schriften II...*, s. 49.

20 Srov.: „Mnohem spíše nám pomůže srovnání s Hölderlinem a jeho živou zkušeností o božských silách, o přítomnosti nejen božství, ale bohů mezi lidmi – jeho přesvědčení o tom, že člověk, dalek toho, být nejvyšší bytostí na zemi, je povolán k tomu, aby jakožto básník a umělec, „nechával být“ vyšší, než je sám, a aby tak pomohl znovu k prostoupení této pozemské skutečnosti posvátným, nekonečným, věčně oživujícím.“ J. Patočka, Hegelův filozofický a estetický vývoj, in: G. W. F. Hegel: *Estetika 1...*, s. 9–56, citované místo s. 21.

21 H.-G. Gadamer: *Hölderlin und die Antike...*, s. 28.

22 *Tamtéž*, s. 30.

svého jazyka obnovit náboženský život a dát mu novou, hlubší dimenzi.²³ Z toho důvodu neinterpretuje Gadamer – tak jako například ruský znalec německého romantismu Naum Berkovskij – křesťanské hymny F. Hölderlina pouze z hlediska úsilí objevit v eucharistických tajemstvích skrytou antickou smyslovost,²⁴ nýbrž mu představují básnické vyjádření hloubky a smysluplnosti křesťanských svátostí, jež mají základ v mýtu a křesťanském kultu. V souladu s touto základní duchovní orientací Hölderlinovy poezie spočívá podle Gadamerovy teologicko-filozofické reflexe tzv. Kristova přítomnost nikoliv pouze v jeho samotném putování po zemi, nýbrž především představuje „ztělesnění dějinného osudu západního světa“.²⁵ Právě proti nacisticko-nacionalistickým koncepcím interpretuje Gadamer Hölderlina jako křesťanského myslitele, vycházejícího též z antické tradice. V této souvislosti Gadamer zdůrazňuje, že tzv. svaté zvěstování („Heilsvverkündigung“) a spásný čin („Heilstat“) Kristův vytvořily novou historickou zkušenost, která umožňuje pochopit podstatu dějinnosti a smysl evropských duchovních dějin.²⁶ Celá západní kultura je tak určena nejen antikou, ale i křesťanstvím, jež „má v jedinečnosti dění spásy“ svůj absolutní bod.²⁷

V letech 1945 až 1947 zastával Gadamer, právě proto, že se nikdy nepropůjčil k ideové obhajobě německého nacismu, na univerzitě v Lipsku funkci rektora. Kromě činnosti organizační se také věnoval přednáškové činnosti v nově vytvořeném „Kulturním svazu pro demokratickou obnovu Německa“. V jeho přednáškách z té doby se projevuje zřejmá snaha nalézt prostřednictvím ideového odkazu klasické německé duchovní kultury svébytné východisko z hluboké mravní a politické krize způsobené v Německu nadvládou nacistů v letech 1933–1945. Klade si otázku, proč německá inteligence nedokázala odporovat zdánlivě neodvratnému vzestupu a ideovému vlivu nacismu. Odpověď nachází ve skutečnosti, že ve 20. století mizí tradice původního romantického pojetí kategorie *vzdělávání* („Bildung“), v němž se výchova k získávání vědeckých a kulturních poznatků neoddělitelně spojovala s výchovou mravní. Ve svých úvahách o duchovní situaci německé společnosti na přelomu 19. a 20. století, jež podle jeho názoru umožnila pozdější nástup nacistické ideologie, konstatoval „zhroucení německého liberalismu“ a s ním spojené tradicionalistické a strnulé „křesťansko-buržoazní morality“. V této souvislosti, například v přednášce *O původu filozofie* („Über

23 Tamtéž, s. 33.

24 N. Berkovskij: *Německá romantika*, Praha: Odeon 1976, s. 294.

25 H.-G. Gadamer: *Hölderlin und die Antike...*, s. 38. K tomu srov.: „Kristus přejímá roli světlohoše ... náležející Dionýsovi...“, i když je to v daném kontextu synonymum nepřilíš vhodné, spíše násilné, sloužící spíše účelu intendovaného ztotožnění obou principů, dionýského a novozákonního“. B. Horyna: *Dějiny rané romantiky. Fichte Schlegel Novalis*, Praha: Vyšehrad 2005, s. 134.

26 H.-G. Gadamer: Die Kontinuität in der Geschichte und der Augenblick der Existenz, in týž: *Kleine Schriften I. Philosophie Hermeneutik*, Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1967, s. 154. Srov. též H.-G. Gadamer: *Wahrheit und Methode*. Tübingen: J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) 1965, s. 501–502.

27 H.-G. Gadamer: *Wahrheit und Methode...*, s. 196.

die Ursprünglichkeit der Philosophie“ (1947) podrobil kritice ploše moralizující „Bildungsidealismus“ druhé poloviny 19. století, jehož bezmocnost se později projevila „v rozkladu německého měšťanského idealismu a konkrétních forem života měšťanských tradic a mravů“.²⁸ V přednášce *O původu vědy* („Über die Ursprünglichkeit der Wissenschaft“, 1945) poukázal na hluboký úpadek etického smyslu vědy za nadvlády nacismu. V jednostranné závislosti vědy na materiální produkci viděl základní příčiny ztráty jejího původního smyslu, což vedlo ke zneužití vědeckého výzkumu pro dobovací cíle německého fašismu.

Východisko z krize německé duchovní kultury a vědy nachází Gadamer – jak ukazuje jeho přednáška z 22. září 1945 *Die Bedeutung der Philosophie für die neue Erziehung* – v novém, eticky orientovaném pojetí racionality, v němž by byla realizována **jednota rozumu a svědomí** na podkladě sjednocení duchovních a mravních inspirujících podnětů antiky, křesťanství, obrozeného liberalismu a německé existenciální filozofie.

HANS-GEORG GADAMER, NATIONAL SOCIALISM AND THE MEMORY OF TIME

The article deals with H.-G. Gadamer's political attitudes, views and philosophical thought during the period of National Socialism in Germany. It proves that Gadamer, a nonmember of Nazi Party, a man whose closest man were Jewish, has not written any idea for the support of Nazi ideology. This essay also takes attention to Gadamer's studies from 1930s and 1940s. Gadamer's earliest philosophical work was devoted to Plato and Socrates, masters of dialogue. On the contrary to National Socialist interpretation, Plato's philosophy was for Gadamer an intense, restless and unending quest for truth. In his studies on Plato and Hölderlin Gadamer was influenced by Heidegger's seeking for the concepts for a new way of questioning, concepts that would make the temporal structure visible as truly as the basic nature of being. On the contrary to Nazi conceptions Gadamer emphasizes the great influence of Christian tradition in Hölderlin's and Hegel's philosophical thought – according to him reconciliation represents „the substantial secret“ of Hegel's dialectics. The author of this article also shows that deep and complex analysis of Hölderlin's poetry from 1940s enabled the further development of Gadamer's philosophical thought which moved the idea of conversation in the very center of philosophical hermeneutics.

²⁸ H.-G. Gadamer: *Über die Ursprünglichkeit der Philosophie*, in *týž: Kleine Schriften I. Philosophie Hermeneutik*, Tübingen: J. C. B. Mohr 1967, s. 15.